

## **Eert uw vader en uw moeder**

© Klaas Spronk

Het vijfde van de tien geboden is misschien wel één van de meest gebruikte en ook misbruikte. Niemand kan er onbevangen over nadenken, want iedereen heeft haar/zijn eigen ervaringen met ouders en de eigen verhalen en herinneringen over een mooie, maar mogelijk ook moeizame of zelfs ernstig verstoorde relatie. Los van de persoonlijke geschiedenis is er ook de geschiedenis van de samenleving waarvan wij deel uitmaken. Er is veel veranderd sinds de tijd dat dit gebod aan Israël werd gegeven. Het feit dat de tien geboden zo bekend zijn kan leiden tot het misverstand dat we ook zonder meer begrijpen hoe ze oorspronkelijk bedoeld zijn en we ze ook direct kunnen toepassen in ons eigen leven. In deze bijdrage doe ik een poging dit gebod te lezen in zijn eigen Bijbelse context. Daarbij zal het gaan om de vraag wat nu precies met *eren* wordt bedoeld. Hoe verhoudt zich dat tot *gehoorzamen*? Een vraag die daarmee samenhangt is wie hier nu wordt aangesproken. Gaat het om kinderen die afhankelijk zijn van de ouders die voor hen zorgen? Of gaat het om kinderen die de zorg hebben voor ouders die bij het klimmen der jaren afhankelijk worden van hun kinderen? Kunnen we bij dit alles ook nog wat leren van de Bijbelse verhalen over deze thematiek?

### **Gehoorzamen en eren**

In de wereld waarin de Bijbel werd geschreven waren de gezagsverhoudingen binnen het gezin en de familie volstrekt duidelijk. Kinderen waren zonder meer gehoorzaamheid verschuldigd aan hun ouders. In de Bijbel wordt dit herhaaldelijk en niet altijd even zachtzinnig onderstreept. Het boek Spreuken is er vol van. Omgekeerd wordt opstand tegen de ouders streng veroordeeld:

*Als je je vader en moeder vervloekt, wordt je levenslicht gedooft in de diepste duisternis. (Spr. 20:20)*

Volgens de Mozaïsche wet staat er inderdaad de doodstraf op:

*Wie zijn vader of moeder mishandelt, moet ter dood gebracht worden. (Ex. 21:15)*

*Wie zijn vader of moeder vervloekt, moet ter dood gebracht worden. (Ex. 21:17)*

Het is – wat positiever uitgedrukt – een zaak van levensbelang. Niet voor niets wordt er aan toegevoegd:

*Dan wordt u gezegend met een lang leven in het land dat de Heer, uw God, u geven zal. (Ex. 20:12)*

Nog uitgebreider vinden we het in de tweede versie:

*Dan wordt u gezegend met een lang leven en met voorspoed in het land dat de Heer, uw God, u geven zal. (Deut. 5:16)*

In Leviticus 19 wordt een aantal van de tien geboden genoemd in het kader van de opdracht heilig te zijn, omdat de Heer heilig is. Daar wordt dit gebod direct aan het begin genoemd, samen met het sabbatgebod:

*Toon ontzag voor je moeder en je vader, en neem steeds mijn sabbat in acht. Ik ben de Heer, jullie God. (Lev. 19:3)*

De plaats aan het begin geeft wel aan hoe belangrijk het is. Blijkbaar is het kenmerkend voor wie bij de Heer horen. Men zou zelfs kunnen zeggen dat de relatie met God weerspiegeld wordt in de relatie met de ouders. Daarbij vallen er in de versie van Leviticus 19 twee dingen op. De volgorde van de ouders is omgedraaid. De moeder gaat nu voorop. In de relatie tussen kinderen en ouders is de in de toenmalige samenleving gebruikelijke voorrangspositie van de man blijkbaar minder vanzelfsprekend. Dat wordt treffend geïllustreerd in een aantal Bijbelverhalen waarin de moeder de hoofdrol speelt, bijvoorbeeld bij Simson (Re. 13) en Samuel (1 Sam. 1). Verder is het opmerkelijk dat er in Leviticus 19 een ander werkwoord wordt gebruikt: niet *eren* zoals in Exodus 20 en Deuteronomium 5, maar *vrezen* (in de NBG-vertaling van 1951 en de NBV enigszins afgezwakt tot *ontzag hebben*). Dat onderstreept nog eens de parallellie tussen God en de ouders. *Vrezen* is immers een van de werkwoorden die worden gebruikt om de relatie tussen God en mensen te beschrijven.

Het is tegen deze achtergrond niet verstandig om bij de uitleg van het vijfde gebod het *eren* strikt te scheiden van het *gehoorzamen*. Nog belangrijker is het om goed oog te hebben voor de manier waarop de relatie tot de ouders verbonden is aan de relatie tot God. Dat zegt iets over God. Niet voor niets wordt Hij vaak met een vader en soms ook met een moeder vergeleken. Het zegt ook iets over het grote respect dat ouders verdienen. Tegelijkertijd relativeert dat echter ook het ouderlijk gezag. Zij verdienen slechts respect zolang in hen iets te zien is van die afspiegeling van de heilige God. Aan ouders mogen in Gods naam hoge eisen worden gesteld. Zo wordt het ouderlijk gezag dus ook gerelativeerd.

Geheel in de lijn daarvan wordt het gebod uitgelegd in Efeziërs 6:1-4:

*Kinderen, wees gehoorzaam aan je ouders uit ontzag voor de Heer, want zo hoort het. 'Toon eerbied voor uw vader en moeder,' dat is het eerste gebod waaraan een belofte verbonden is: 'Dan zal het u goed gaan en zult u lang leven op aarde.' Vaders, maak uw kinderen niet verbitterd, maar vorm en vermaan hen bij het opvoeden zoals de Heer dat wil.*

In dit gedeelte van deze brief wordt via de beschrijving van een aantal relaties duidelijk gemaakt wat het betekent dat we elkaars gezag moeten aanvaarden (vertaling 1951: *elkaar onderdanig zijn*) uit eerbied voor Christus (Ef. 5:21). Dat blijkt consequenties te hebben voor de omgang tussen man en vrouw, slaaf en meester en dus ook voor kinderen en hun ouders. Voorop bij dit alles staat de eerbied voor Christus. In dit kader past tevens de uitspraak van Jezus:

*Wie meer van zijn vader of moeder houdt dan van mij, is mij niet waard.* (Mat. 10:37)

Dat is geen oproep om in principe tegen je ouders te kiezen, maar een aanduiding dat de relatie met Jezus doorwerkt in alle vormen van samenleven. Het moge duidelijk zijn dat dit ver af staat van ouders die het vijfde gebod alleen maar gebruiken om hun kinderen tot gehoorzaamheid te dwingen zonder verantwoording af te leggen voor die eis.

## **Eren en zorgen**

In Exodus 20 en Deuteronomium 5 worden niet kleine kinderen aangesproken, maar volwassen mensen. Dat pleit ervoor om bij het 'eren van je vader en moeder' te denken aan een situatie waarin zij meer en meer aangewezen zijn op de zorg van hun kinderen. In Leviticus 19 wordt dat apart benoemd:

*Sta op voor oude mensen (vertaling 1951: 'voor het grijze haar') en betoon hun respect.* (Lev. 19:32)

In Exodus 20:12 en Deuteronomium 5:16 zit dat ook in het werkwoord *eren*. In het Hebreeuws heeft dat ook de betekenis *zwaar zijn*. Het gaat erom dat je de ander goed *weegt*, dat wil zeggen: op zijn of haar waarde weet te schatten. Vaak wordt dat werkwoord gebruikt om de eer van God aan te

duiden. Opnieuw zien we dus dat de relatie tot God en de relatie tot de ouders vergelijkbaar is, al zijn er natuurlijk ook grote verschillen. God wordt geëerd in de eredienst waarin Hem op verschillende wijze lofoffers worden gebracht om uit te drukken hoe groot Hij is en hoeveel dank Hij verdient. De ouders worden geëerd om de zorg die zij aan hun kinderen hebben gegeven. Zij worden daarvoor beloond door nu zelf zorg te ontvangen. Met name in de deuterocanonieke boeken wordt dat ook zo benoemd, zoals in het boek Tobit:

*Toon eerbied voor je moeder, laat haar zolang ze leeft niet in de steek, doe wat haar vreugde geeft en bezorg haar nooit verdriet. Houd altijd voor ogen dat ze veel voor jou heeft moeten doorstaan toen ze je in haar schoot droeg. (Tobit 4:3-4)*

Jezus Sirach besteedt er eveneens veel aandacht aan en komt daarbij met treffende vermaningen zoals

*Kinderen, wees je vader op zijn oude dag tot steun en doe hem geen verdriet zolang hij leeft. Als zijn verstand hem verlaat, heb dan begrip voor hem. Jij die nog al je kracht hebt mag niet op hem neerzien. Als je je over je vader ontfermt, wordt dat niet vergeten; zo bouw je weer op wat je zonden hebben afgebroken. (Sirach 3:12-14)*

Bij Sirach is sprake van het verlies aan verstandelijke vermogens in de ouderdom. Aan de andere kant is er natuurlijk de bekende idee dat de wijsheid komt met de jaren. Opvallend genoeg kom je dat in de Bijbel echter weinig tegen. Dat zou kunnen betekenen dat het zo vanzelfsprekend is dat het niet steeds weer hoeft te worden beklemtoond. Maar dan nog moeten we constateren dat de relatie tussen ouderdom en wijsheid wel wordt geproblematiseerd. Dat gebeurt bijvoorbeeld in het boek Job wanneer Elihu, de vierde van de vrienden, het woord neemt:

*'Ik ben nog jong, en jullie zijn oud,  
daarom hield ik mij stil.  
In jullie bijzijn durfde ik mijn mening niet te geven.  
Ik zei bij mezelf: Laat de ouderdom spreken,  
laat de jaren hun wijsheid verkondigen.  
Maar het is de geest van God in de mens,  
de adem van de Ontzagwekkende die inzicht brengt.  
Niet de ouderdom maakt wijs,  
de jaren leiden niet vanzelf tot een juist oordeel.'*  
(Job 32:6-9)

Het is in ieder geval duidelijk dat er bij de formulering van het vijfde gebod niet expliciet een verband wordt gelegd met de wijsheid die men van de oudere generatie mag verwachten. Het accent ligt niet op de wijze raad die zij mogelijk te geven hebben, maar op de zorg die zij moeten ontvangen.

### **Vader Jakob**

De Bijbel is een verzameling van heel veel soorten teksten. Zo bevat hij niet alleen wetten, maar ook liederen die de wet bezingen (denk aan Psalm 119) en verhalen over zaken die in die wetten geregeld worden. Dat biedt de gelegenheid om een en ander vanuit een ander perspectief te bekijken. Over het gebod de ouders te eren komen we een aantal intrigerende teksten tegen. Die onderstrepen vooral de waarde, om niet te zeggen de noodzaak van het gebod. Het betreft steeds de aanvankelijk oneerbiedige omgang met vaders, respectievelijk Noach, Lot, Isaak en Jakob. Vooral bij die laatste staat het gebod als het ware op het lijf geschreven. Als zoon overtreedt hij het gebod, als vader overkomt hem hetzelfde, maar maakt hij ook mee dat het anders kan.

Van Noach wordt verteld dat hij, nadat hij de vloed had overleefd, landbouwer werd en als eerste een wijngaard aanlegde (Gen. 9:20). Zo ontdekte hij de wijn. Daar was op zich niets mis mee. Hij vervulde integendeel daarmee juist de belofte die zijn vader bij zijn geboorte hem had meegegeven. Hij noemde zijn zoon Noach, een naam die in het Hebreeuws verbonden kan worden met het werkwoord *troosten*. Mijn zoon, zo verklaarde hij, zal ons namelijk troost geven voor het gezwoeg op het vervloekte akkerland (Gen. 5:29). Noach liet met de wijnbouw zien dat het gezwoeg tot mooie resultaten kan leiden. Hij ontdekte echter ook de keerzijde van de wijn als troost: hij werd er dronken van en belandde zo naakt in zijn tent. Zijn zoon Cham zag het en haalde zijn twee broers erbij. Zo onteerde hij zijn vader. In plaats van zijn naaktheid met afgewend gelaat te bedekken, zoals zijn broers later wel deden, vestigde hij juist de aandacht op de schande van zijn vader. Het zou hem later de vervloeking door zijn vader opleveren. Dit illustreert wat in het gebod in Exodus en Deuteronomium impliciet blijft: als je je ouders eert zal het je goed gaan, maar het omgekeerde is dus ook het geval.

Het verhaal van Lot en zijn dochters in Genesis 19:30-38 lijkt wel wat op dat van Noach en zijn zoons. De vader en zijn dochters hadden eveneens een ramp overleefd, in dit geval de ondergang van Sodom. Ook hier gaat het over dronkenschap. In dit geval zijn het de dochters die hun vader dronken voeren. Zij ontbloten vervolgens zelf hun vader. Dat doen ze niet om hem te bespotten, maar om zich te laten bezwangeren. Zo geven ze het leven aan zoons: Moab en Ben-Ammi, de stamvaders van de Moabieten en Ammonieten. De boodschap van het verhaal is duidelijk: de oorsprong van deze rivalen van de Israëlieten is weinig eerbaar.

Hét verhaal bij het vijfde gebod is natuurlijk dat van Jakob. Het begint ermee dat hij geen eerbied toont voor zijn blinde oude vader Isaak. Hij maakt, daartoe aangezet door zijn moeder Rebekka, misbruik van de beperkingen van zijn vader door zich voor te doen als zijn broer Esau en zo diens zegen voor de eerstgeborene te stelen (Gen. 27). Het lijkt hem echter weinig voordeel op te leveren, want het leidt ertoe dat hij moet vluchten. Aan de andere kant wordt hij toch ook rijk gezegend met een grote familie en veel bezit. Uiteindelijk kan hij ook weer terugkeren naar zijn geboortegrond. Wanneer hij zelf oud geworden is, krijgt hij echter een koekje van eigen deeg. Zijn zoons nemen hem zijn lieveling Jozef af en bedriegen hem door net te doen alsof Jozef verscheurd is door een wild dier (Gen. 37:31-35). Vader Jakob is ontroostbaar. Het verhaal neemt daarna echter opnieuw een wending, wanneer blijkt dat Jozef leeft in Egypte en daar ervoor zorgt dat de familie in leven blijft. Jozef betoont zich een voorbeeldige zoon in zijn goede zorg voor zijn vader en zijn familie. Zelfs als zijn vader is gestorven blijft hij hem eren. Hij zorgt voor een begrafenis in het land der vaderen en houdt zich aan de gegeven belofte zijn broers te vergeven (Gen. 50:12-21).

### **Gezegend met een lang leven**

In Exodus 20 en meer nog in Deuteronomium 5 wordt het zo voorgesteld alsof het houden van het vijfde gebod als vanzelf voordeel oplevert: je zult er langer door leven en ook nog in voorspoed in het door God beloofde land. Zo'n zegen is echter helemaal niet vanzelfsprekend. Zorg voor ouderen, die niet meer productief zijn, is normaal gesproken juist heel belastend. Het kost je doorgaans meer dan het je oplevert. Een berekenend iemand als Jakob maakt de zorg voor zijn vader ondergeschikt aan zijn eigen belang. Zeker in Bijbelse tijden kon de zorg voor de familie voor grote problemen zorgen. Soms is er sprake van dat ouders gedwongen worden hun kinderen te verkopen (zie bijvoorbeeld 2 Kon. 4:1). Als kind had je dan het nadeel dat jij nog wel wat waard was. Ouderen zouden als slaaf niet veel opleveren. Als oudere ben je niet veel waard, zo valt ook na te lezen in de bepalingen omtrent het afkopen van een gelofte (Lev. 27:1-7). Tot je zestigste ben je als man vijftig sjekel waard, daarna nog maar vijftien. Als vrouw ga je van dertig naar tien.

Tegen deze achtergrond is de in het vooruitzicht gestelde beloning voor het houden van het gebod de ouders te verzorgen op zijn minst opmerkelijk. Deze belofte spreekt niet vanzelf. Het is een

verwijzing naar een ideaal zoals verwoord in Jesaja 65:20 van een wereld waarin iedereen prettig en gezond oud kan worden. Dat stond ver af van de harde realiteit waarin veel mensen op voor onze begrippen veel te jonge leeftijd stierven (de gemiddelde levensverwachting was niet hoger dan vijfenveertig jaar). In die belofte zit ook een aansporing: men moet zich niet te snel neerleggen bij de aantasting van de kwaliteit van het leven. Die aansporing komt van de Schepper die daarmee aangeeft dat men het doel van de schepping, zoals je dat bijvoorbeeld leest in de genoemde tekst uit Jesaja, niet uit het oog mag verliezen.

### **Overbodig?**

Op het eerste gezicht lijkt het vijfde gebod in de wereld van het Oude Testament overbodig. Het was in die tijd immers gebruikelijk om in familieband te leven. De ouderen bleven gewoon tot hun dood deel uitmaken van het gezinsleven. Het gebod om de ouders te eren is daarom te zien als een oproep om daar juist extra aandacht aan te geven. Het verhaal van Jakob zet op dit punt een mens nog eens des te meer aan het denken. Hoe berekenend kan en mag een kind zijn in de relatie tot zijn ouders? Hoeveel mag een vader van zijn kinderen verwachten? Hoeveel vertrouwen mag of moet je hebben dat zachte, door God in zijn schepping gelegde krachten het op soms onvoorspelbare wijze winnen, zoals dat gebeurt in het verhaal van Jozef?

De Bijbelse geboden en verhalen overziende zijn er allerlei associaties mogelijk met ons samenleven nu. Wat wellicht nog het meest in het oog springt is de afweging tussen het eigen belang en het belang van de zorg behoevende ouders. Een ander punt is dat tamelijk nuchter onder ogen gezien wordt dat deze zorg allerm minst vanzelfsprekend is. Het vraagt om extra motivatie. De belangrijkste bron daarvoor is de liefde. Die bron kan worden gevoed door het visioen, zoals dat op verschillende plaatsen in de Bijbel wordt geschilderd, van een samenleving waarin kinderen de ruimte hebben om te spelen en ouderen hun eigen plaats hebben, al was het alleen maar om hun dromen te kunnen dromen (Joël 3:1).